

Cognitive Errors in Judicial Decision-Making from a Behavioral Law and Economics Perspective

Shahin Shamiaghdam¹ , Gholamreza. Asadi²

1. Assistant Professor in Private Law, Department of Law, Islamic Azad University, Takestan, Iran.

2. PhD Student in Private Law, Faculty of Law, Edalat University, Tehran, Iran.

(* - Corresponding Author Email: Shamiaghdam@gmail.com)

Received: 2025-05-22

Revised: 2025-07-26

Accepted: 2025-08-20

Available Online: 2025-09-22

How to cite this article:

Shamiaghdam, Sh.; Asadi, GH., (2025). Cognitive Errors in Judicial Decision Making from a Behavioral Law and Economic Prespective. Encyclopedia of Economic Law Journal, 32(27): (95-112) (in Persian with English abstract). <https://doi.org/10.22067/economlaw.2025.92280.1428>

1. Introduction

Errors in judicial proceedings are not anomalies but inevitable consequences of complex decision-making processes. In many cases, these errors are not the result of intentional misconduct or ignorance but arise from cognitive biases that affect human judgment. The present paper adopts a behavioral law and economics framework to examine how such cognitive biases manifest in the judicial process, influence the quality and legitimacy of judicial decisions, and how their consequences can be mitigated through institutional, procedural, and economic tools.

Judges, like all human beings, are prone to cognitive shortcuts. These mental shortcuts, or heuristics, often provide efficient mechanisms for quick decision-making. However, they may lead to systematic deviations from rational judgment, known as cognitive biases. The article distinguishes between environmental or contextual biases (e.g., anchoring and framing) and internal biases (e.g., optimistic bias and hindsight bias), exploring how each type shapes judicial reasoning.

From a political standpoint, judicial errors—especially those stemming from cognitive biases—have a direct effect on the legitimacy of the judiciary. As the judiciary is an arm of governance, repeated instances of flawed judgment can erode public trust and weaken the perceived fairness and integrity of state institutions. In countries where the judiciary operates with a high degree of independence, these effects may be moderated. However, in centralized or authoritarian regimes, judicial errors may directly tarnish the legitimacy of the broader government. Economically, judicial error influences both economic development (qualitative) and economic growth (quantitative). Confidence in the judiciary encourages contractual relations, protects property rights, and ensures a predictable legal environment—all of which are essential preconditions for attracting investment and supporting economic development. The paper references empirical examples such as judicial reforms in China, demonstrating how improved adjudication correlates with accelerated development.

At a micro level, the predictability of court decisions plays a pivotal role in parties' willingness to engage in litigation or settle disputes out of court. A justice system plagued by unpredictability or systemic bias can increase transaction costs, discourage contract formation, and foster economic inefficiencies.

This paper provides an extensive typology of cognitive biases affecting judicial behavior, structured into two main categories: peripheral (external/contextual) biases and intrinsic (internal/personal) biases.

Peripheral Biases; These are decision-making distortions that arise due to the context in which a decision is made.

THIS WORK IS LICENSED UNDER A CREATIVE COMMONS ATTRIBUTION 4.0 INTERNATIONAL LICENSE

Judges often assess current cases based on prior similar cases, which may unconsciously influence the weight assigned to certain types of evidence. This can lead to overreliance on anecdotal memory or past experience rather than strict legal reasoning.

Anchoring Bias: Initial pieces of information, such as the amount of damages claimed, may disproportionately affect the outcome of a case, regardless of the relevance or accuracy of that information.

-Hindsight Bias: Judges, when assessing liability, particularly in tort or contractual cases, may assume that events were more foreseeable than they actually were, simply because they know the outcome. This affects determinations of negligence or foreseeability standards.

Framing Effects and Reference Dependence: The way legal arguments or evidence are presented (framed) can affect how they are interpreted. Minor changes in wording or sequence can significantly alter a judge's perception.

Intrinsic Biases; These stem from internal psychological predispositions and personal tendencies of the judge.

Optimism Bias: Judges may overestimate the accuracy or fairness of their own decisions. This overconfidence might reduce their receptiveness to appeals or criticism, affecting the likelihood of correction.

Endowment Effect: Judges may display a bias in favor of the status quo or existing entitlements, overvaluing what a party already possesses, and hesitating to disturb it even when legal arguments support change.

Omission Bias: Judges may be more tolerant of harms resulting from inaction than those resulting from direct actions, potentially skewing liability assessments.

-Extremeness Aversion (Threshold Aversion): Judges may avoid choosing options that are at extremes, instead favoring moderate outcomes. This bias can be manipulated by presenting a range of options to nudge decisions toward a desired middle ground.

2. PURPOSE

The article challenges traditional legal assumptions, particularly the notion that judges are purely rational actors who dispassionately apply legal rules. By introducing findings from cognitive psychology and behavioral economics, the study shows how even well-intentioned judges may reach biased decisions due to subconscious mental processes.

Furthermore, these biases can affect both factual and legal determinations. For instance, the value assigned to certain forms of evidence, or judgments about the credibility of witnesses, may be significantly influenced by psychological rather than legal criteria.

Building on this foundation, the primary purpose of the article is to expose the systematic and predictable nature of cognitive errors in judicial reasoning, thus reframing such errors not as isolated anomalies, but as inherent vulnerabilities of the human decision-making process. Rather than attributing mistakes to incompetence, corruption, or negligence, the study emphasizes the structural limitations of human cognition—particularly under conditions of time pressure, information overload, and the high-stakes nature of legal adjudication. In doing so, it opens the door to a more realistic and humane model of judicial behavior, one that aligns more closely with the actual functioning of the judicial mind.

Moreover, the article seeks to bridge a critical gap in Iranian legal scholarship, where the dominant discourse surrounding judicial error is focused primarily on questions of liability, immunity, and procedural recourse. While such concerns are important, they often fail to address the cognitive roots of error or explore preventive and corrective mechanisms from an interdisciplinary standpoint. By incorporating behavioral economic theory, the article introduces a new framework for understanding how judicial systems can become more resilient against error—not by expecting perfection from judges, but by designing processes that mitigate the risk and impact of inevitable human fallibility. Another core objective is to demonstrate that cognitive errors in judging have far-reaching consequences beyond the immediate parties to a dispute. Errors can destabilize broader legal, political, and economic systems by reducing public trust in the judiciary, undermining the predictability of legal outcomes, and increasing the transaction costs of litigation and contract enforcement. By articulating this broader impact, the study elevates the discussion from a purely legal or psychological concern to one of institutional integrity and national development. The article also aims to propose a structured framework of solutions, combining normative legal reasoning with insights from behavioral sciences. These include not only doctrinal recommendations—such as clearer standards of review and refined burdens of proof—but also institutional interventions, such

as judicial training on cognitive bias, implementation of “choice architecture” in courtroom procedures, and policies aimed at distributing the costs of error in a socially optimal manner. Importantly, the study does not seek to discredit the judiciary or diminish the authority of judges. On the contrary, by shedding light on the unconscious mechanisms that influence judicial behavior, it aspires to enhance the quality, transparency, and legitimacy of judicial decisions. In this sense, the article contributes both to legal theory and practical judicial reform, advocating a shift from an idealized image of judging toward a scientifically informed, policy-relevant understanding. Finally, the purpose of this research extends to stimulating further empirical and interdisciplinary inquiry, particularly within the context of Iran’s unique legal and cultural system. The article serves as both a theoretical foundation and a normative provocation, encouraging scholars, judges, and policymakers to reimagine legal accuracy not as an abstract ideal, but as a regulatory goal that can be systematically pursued through evidence-based reform.

3. METHODOLOGY

This study employs a multidisciplinary qualitative approach grounded in behavioral law and economics to explore the phenomenon of judicial cognitive errors. The research methodology is structured around a combination of theoretical analysis, interdisciplinary synthesis, and normative evaluation, designed to bridge legal doctrine with empirical insights from cognitive sciences and behavioral economics. The primary methodological framework is analytical-descriptive, relying on a comprehensive review of cognitive psychology literature, behavioral economic theories, and legal doctrine to identify, classify, and explain cognitive biases that affect judicial decision-making. To this end, landmark scholarly contributions such as those of Guthrie, Rachlinski, and Wistrich (2001), as well as seminal theories developed by Jolls (2006), are critically examined to form the theoretical foundation of the study. This analysis is supplemented by comparative insights from legal systems—particularly the United States and Japan—regarding the institutional structure of the judiciary and its interaction with the political system, enabling a contextual understanding of how institutional design may mitigate or exacerbate cognitive errors. Given the conceptual nature of the research question, the study does not utilize statistical tools or quantitative modeling. Instead, it adopts a cognitive error taxonomy approach, systematically categorizing common judicial biases such as anchoring, availability heuristics, over-optimism, endowment effects, dual forecasting, and threshold aversion. Each category is analyzed in terms of its psychological origin, its manifestation in judicial reasoning, and its potential implications for due process and legal outcomes. In addition to identifying the psychological basis of these errors, the research applies principles of normative behavioral law and economics to evaluate possible mechanisms for reducing or distributing the costs of such errors. These include the design of institutional safeguards, procedural reforms, training programs for judges, and cost-benefit models for cognitive error management. The methodology integrates economic reasoning with legal interpretation to assess the efficiency and fairness of different error-reduction strategies. The study further engages in a conceptual dissection of the direct and indirect effects of judicial error. Direct effects refer to binding legal consequences such as appellate reversals and liability, whereas indirect or situational effects include political legitimacy loss, economic instability, and reduced predictability of legal outcomes. This bifurcation allows for a more nuanced analysis of judicial error beyond the conventional liability-immunity discourse prevalent in Iranian legal literature. Moreover, the paper critiques the limitations of current legal research in Iran, where most studies tend to focus on judicial immunity and responsibility, neglecting the cognitive underpinnings of error and their broader societal consequences. By emphasizing the behavioral mechanisms underlying judicial mistakes, this research seeks to fill an existing gap and promote an interdisciplinary, forward-looking model for judicial reform. Importantly, while the study’s propositions and evaluations are grounded in theoretical logic and interdisciplinary reasoning, the methodology acknowledges the necessity of empirical validation through future research tailored to the specific legal and cultural context of Iran. Thus, this paper also serves as a call for more empirically driven, localized studies using experimental designs, judicial performance metrics, or case-based analysis to further substantiate the theoretical claims made herein.

4. FINDINGS

Judicial Training and Awareness: Educating judges about cognitive biases can help reduce their impact. Although awareness alone may not eliminate biases, it fosters mindfulness in decision-making and can improve objectivity.

Procedural Reforms: Adjusting procedural rules to account for bias can improve fairness. For example, mandating simultaneous presentation of all evidence can mitigate anchoring effects.

Data and Algorithmic Support: Incorporating data analytics or expert systems in judicial procedures can provide comparative benchmarks and reduce reliance on flawed heuristics.

Risk Distribution Frameworks: Recognizing the inevitability of judicial error, the article proposes models for distributing the risk of such errors fairly between plaintiffs and defendants. In criminal law, this is reflected in the principle of “beyond a reasonable doubt,” which favors the accused. In civil law, a balance must be achieved to ensure equitable outcomes.

Economic Cost-Benefit Analyses: Borrowing from microeconomic theory, the article suggests identifying the optimal level of resources to be invested in reducing judicial errors. This includes evaluating marginal costs and marginal benefits to prevent inefficient over-expenditure on procedural safeguards.

Legal Design through Behavioral Insights: Legal institutions should be redesigned in ways that “nudge” judges toward fairer decisions. This might include formatting of judicial forms, order of evidence presentation, or even how laws are drafted.

5. CONCLUSION

This article significantly contributes to the growing interdisciplinary field of behavioral law and economics by illustrating how cognitive psychology can inform and improve judicial processes. The key insight is that justice is not merely a function of legal norms or institutional independence, but also of human cognition. Acknowledging and addressing the imperfections in judicial reasoning does not undermine the judiciary—it strengthens it. This article significantly contributes to the growing interdisciplinary field of behavioral law and economics by illustrating how cognitive psychology can inform and improve judicial processes. The key insight is that justice is not merely a function of legal norms or institutional independence, but also of human cognition. Acknowledging and addressing the imperfections in judicial reasoning does not undermine the judiciary—it strengthens it. A judicial system that incorporates behavioral insights will be more transparent, accountable, and effective in delivering justice. Future research, especially empirical studies conducted within the context of specific legal cultures such as Iran, is essential to refine these insights and tailor interventions appropriately.

The article ends with a call for structural innovation: embracing cognitive limitations and designing systems that work with—rather than against—the psychology of judicial decision-making. In this way, we can achieve not just a formally correct legal process but a substantively fair and socially legitimate one. More broadly, the conclusion underscores that legal systems must evolve in response to the realities of human behavior. Just as technological advancements demand updates to legal codes, so too must developments in cognitive science prompt a rethinking of how legal actors make decisions. It is no longer sufficient to rely solely on formalistic rules or idealized assumptions of rationality; modern judicial systems must embed scientific knowledge into their foundations, recognizing that even well-meaning judges are subject to unconscious heuristics and biases. In practical terms, this means rethinking judicial training, procedural design, and institutional oversight. For example, judicial education must move beyond doctrinal competence to include cognitive awareness. Legal procedure must be sensitive to the psychological pressures faced by judges, especially under caseload burdens and time constraints. Appellate review structures should account for not only legal error but also patterns of cognitive misjudgment, and explore correction mechanisms that preserve fairness without undermining judicial authority. Furthermore, by demonstrating the indirect but profound economic and political consequences of cognitive errors—such as diminished trust in legal institutions, reduced predictability in economic transactions, and weakened perceptions of legitimacy—the article positions behavioral reform not merely as a legal concern but as a national development strategy. Legal accuracy, judicial efficiency, and the integrity of governance are all interlinked, and the path to their enhancement lies in recognizing and addressing how humans actually think, decide, and err. Ultimately, this article concludes that cognitive fallibility must be viewed not as a flaw to be ignored, but as a design feature to be managed. This requires humility from legal theorists, openness from judicial institutions, and innovation from policymakers. By integrating behavioral science into the structure and culture of judging, we can build a legal system that is more resilient, equitable, and responsive to the complex social realities it serves.

Keywords: Cognitive Errors, Judicial Decision-Making from, Behavioral Law and Economics

خطاهای شناختی قاضی از منظر تحلیل اقتصادی رفتاری

شاهین شامی اقدم^۱، غلامرضا اسدی^۲

دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۰۳ | بازنگری: ۱۴۰۴/۰۳/۱۸ | پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۲۹ | انتشار: ۱۴۰۴/۰۶/۳۱

چکیده

ارتکاب خطا در دادرسی جزئی اجتناب‌ناپذیر از این فرایند محسوب می‌شود. خطاهای مذکور موجب بروز آثاری متعدد می‌گردد که به‌ویژه از جنبه‌های سیاسی و اقتصادی واجد اهمیت زیادی است. از جنبه سیاسی، تأثیرگذاری خطا بر مشروعیت حاکمیت، به‌نسبت و میزان وابستگی دستگاه قضایی به حکومت بستگی دارد و از نظر اقتصادی آثار منفی آن بر رشد اقتصادی به‌عنوان معیاری کمی و بر توسعه اقتصادی به‌عنوان معیاری کیفی قابل‌توجه است. قسمتی از این خطاها ریشه در ساختار شناختی ذهن قاضی دارد. در واقع ذهن برای یافتن راهکارهای سریع در مواجهه با وقایع پیرامونی از الگوهای شناختی توأم با خطا تبعیت می‌کند؛ اما این راهکارهای سریع، فرایند دادرسی را با اشکال مواجه می‌نماید. تحقیقات شناختی نشان می‌دهند که انواع سوگیری‌های موسوم به قیاس، اتکا بر داده‌های اولیه، بیش‌خوش‌بینی، اثر برخورداری، پیش‌بینی دوگانه، و آستانه‌گریزی بخش مهمی از این الگوها را دربر می‌گیرد. این مقاله کوشش می‌کند تا با تبیین منشأ خطاها، به بیان آثار و ارائه راهکار مواجهه به آن‌ها بپردازد. این راهکارها ناظر بر شیوه‌های کاهش خطاهای شناختی، نحوه توزیع آن بین اصحاب دعوا و تعیین میزان هزینه بهینه برای کاهش خطاها می‌گردند. راهکارهای مذکور با وجود دارا بودن پشتوانه منطقی و استدلالی، نیازمند تحقیقات تجربی بیشتر با درنظر گرفتن شرایط حقوقی ایران می‌باشند.

واژگان کلیدی: خطای شناختی، قضاوت، اشتباه قاضی، تحلیل اقتصادی رفتاری

۱. استادیار گروه حقوق، واحد تاکستان، دانشگاه آزاد اسلامی، تاکستان، ایران

۲. دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، دانشگاه عدالت، تهران، ایران

۱. مقدمه

قضات در مقام رسیدگی به دعاوی همواره در معرض ارتکاب انواع خطاها هستند. حتی قضات با تجربه و متخصص نیز علاوه بر خطاهای موردی؛ به صورت مستمر نیز در معرض ارتکاب خطاهای نظام‌مند و پیوسته^۱ هستند (Wistrich et al., 2001: 778). این خطاها در فرایند دادرسی و درنهایت صدور حکم علاوه بر ملاحظات ناشی از عدالت، چنانکه خواهیم دید آثار گسترده سیاسی و اقتصادی در پی دارند. در مواجهه با این واقعیت انکارناپذیر، بیشتر مطالعات صورت‌گرفته در حقوق ایران تمرکز خود را صرفاً بر جنبه ای از آثار این خطاها یعنی مسئولیت ناشی از خطا و حدود مصونیت قضات از خطاهای مربوطه قرار داده‌اند. در این تحقیقات، علت‌شناسی خطا و دیگر آثار اشتباهات قضایی علاوه بر مسئولیت و مصونیت از منظر توصیفی، از یک سو، و از سوی دیگر ارائه راهکار هنجاری به‌منظور کاهش و مدیریت آثار آن، مورد توجه واقع نشده‌است.^۲

این خطاها می‌توانند عمدی^۳ باشند که در این صورت در حوزه مطالعاتی فساد قضایی قرار می‌گیرند و یا این که ممکن است خطاها ناشی از لغزش ذهن در شناخت واقعیات باشند. مورد اخیر موسوم به خطاهای شناختی^۴ است.^۵ خطاهای نوع اخیر موضوع این مقاله است. تحلیل خطاهای شناختی قاضی حاصل پیوند میان‌رشته ای حقوق و علوم شناختی است که به‌طور خاص در حوزه دانش تحلیل اقتصادی رفتاری حقوق مورد مطالعه قرار می‌گیرد. در تحلیل‌های اقتصادی رفتاری همانند تحلیل‌های اقتصادی کلاسیک، تمرکز مطالعه بر آثار قوانین حقوقی بر رفتار اشخاص و سنجش کارآمدی آن است؛ با این تفاوت که در تحلیل‌های اقتصادی رفتاری، به‌جای تکیه بر پیش‌فرض رفتار عقلانی، بر نحوه پردازش ذهن و خطاهایی می‌پردازد که ذهن در این‌میان دچار می‌شود. (Jolls, 2006) پیوند میان رشته‌ای مذکور نیز حاصل گرایش به تقویت و گسترش پیوندهای میان‌رشته ای در عصر حاضر می‌باشد. این‌گونه پیوندها می‌تواند موجب حصول کارایی بیشتر در حل مشکلات اجتماعی گردد. (Davaranpanah, 1384:17)

منظور از این تقسیم‌بندی آن است که خطای در قضاوت می‌تواند از یک سو تکالیف و اختیارات قانونی مستقیمی مانند الزام دادگاه تجدیدنظر استان به نقض رای خطاآمیز دادگاه بدوی ایجاد نماید که آثار تکلیفی خطا محسوب می‌شود. از سوی دیگر آثاری غیر مستقیم مانند تأثیرات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و مانند آن بدون تحمیل الزام یا اختیار قانونی مشخص، آثار وضعی خطا به شمار می‌آیند.^۶

1. Systematic

۲. برای نمونه رجوع کنید به: صفایی، سید حسین؛ راضی، سپیده، مسئولیت مدنی قاضی و تحول آن در فقه و حقوق ایران و فرانسه، پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، پاییز ۱۳۹۹، شماره ۲۵، صص. ۱۲۳-۱۴۸؛ اسدی، لیلا، اشتباه قاضی و نحوه جبران خسارت، فقه و حقوق خانواده، بهار ۱۳۸۱، شماره ۲۵، صص. ۹-۲۵؛ رحیمی، حبیب‌الله، تحولات مسئولیت مدنی دولته سبب صدور و اجرای آرای قضایی با تصویب قانون مجازات اسلامی و قانون آیین دادرسی کیفری جدید، پژوهش حقوق عمومی، تابستان ۱۳۹۷، شماره ۵۹، صص. ۱۶۵-۱۸۸؛ ولیدی، محمد صالح، بررسی و تبیین ماهیت حقوقی اشتباه قاضی در تشخیص موضوع یا در تطبیق حکم در قانون مجازات اسلامی، دیدگاه‌های حقوق قضایی، بهار ۱۳۷۵، شماره ۱، صص. ۴۲-۵۶؛ سلطانی نژاد، هدایت‌الله، بررسی تطبیقی مسئولیت مدنی قاضی، نامه مفید، پاییز ۱۳۷۶، شماره ۱۱، صص. ۱۴۵-۱۷۸.

۳. تحقیقات منتشر شده در خبرگزاری رویترز نشان می‌دهد در سال‌های اخیر قضات محلی و ایالتی آمریکا مکرراً به جهت ارتکاب تخلفات عمدی، مقبولیت عمومی خود را از دست داده‌اند. در این خصوص از جمله می‌توان به یکی از قضات ایالت آلاباما به دلیل بازداشت غیرقانونی صدها نفر اشاره کرد.

MICHAEL BERENS and JOHN SHIFFMAN in MONTGOMERY, ALABAMA; June 30, 2020, <https://www.reuters.com/investigates/special-report/usa-judges-misconduct/>

4. Cognitive biases

۵. برخی نویسندگان واژه bias را اعم از خطاهای عمدی و شناختی دانسته‌اند.

Kang, Jerry and Bennett, Mark W. and Carbado, Devon W. and Casey, Pamela and Dasgupta, Nilanjana and Faigman, David L. and Godsil, Rachel D. and Greenwald, Anthony and Levinson, Justin D. and Mnookin, Jennifer L., *Implicit Bias in the Courtroom* (March 20, 2012). *UCLA Law Review*, Vol. 59, No. 5, 2012, *UCLA School of Law Research Paper*, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2026540>

۶. حکم تکلیفی در کتب قدما (مثل معالم و قوانین) تعریف شده به «ما یستعمل علی الإقتضاء أو التخییر» و حکم وضعی در مقابل آن قرار می‌گیرد.

تقریرات درس خارج اصول استاد موسوی جزایری، مبحث تفصیل بین احکام تکلیفیه و احکام وضعیه (۹۱/۰۱/۱۴):

<http://www.eshia.ir/feqh/archive/text/jazayeri/osoool/90/910114/>

در مورد آثار تکلیفی تألیفات زیادی وجود دارد.^۷ اما آثار وضعی با وجود اهمیت بسیار، کمتر مورد توجه واقع شده است. در این مقاله بررسی خواهیم کرد که خطاهای شناختی طی چه فرایند شناختی این آثار وضعی را به جای می گذارند و چه راهکارهایی برای مقابله با آنها وجود دارد.

۲. آثار وضعی خطای قاضی

خطای در فرایند دادرسی و قضاوت فارغ از میزان تقصیر مؤثر در آن خطا موجد آثاری بیرونی خواهد بود. از میان این آثار، سه دسته آثار سیاسی، اقتصادی و نیز تأثیرات خطا بر قابلیت پیش بینی اشخاص مرتبط با دادرسی، با وجود حصری نبودن، به دلیل اهمیت بیشتر آنها در این بخش مورد بررسی قرار می گیرند.

۲-۱. آثار سیاسی

مشروعیت قوه قضاییه ذاتاً تابعی از کیفیت قضاوت است (Wistrich et al., 2001: 778) با توجه به این که دستگاه قضایی نوعاً بخشی از حاکمیت محسوب می شود، خطای قضاوت در دادرسی منجر به مخدوش شدن مشروعیت حکومت خواهد شد. هرچه وابستگی قوه قضاییه به حاکمیت بیشتر باشد، این خدشه شدیدتر خواهد بود. البته در برخی کشورها دادگستری به طور کامل وابسته به حکومت نیست؛ مانند ژاپن که غیر از دیوان عالی، در سایر مراجع آن، انتخاب و انتصاب قضات علاوه بر تصمیم حکومت نیازمند تأیید در رای گیری عمومی مردم نیز می باشد. همچنین در ایالات متحده آمریکا دست های از قضات مشروعیت خود را از قوه مجریه، دسته ای دیگر با اتکا به رای مجلس و دسته آخر با رای مستقیم مردم کسب می کنند. با این حال در غالب کشورها، دادگستری جزئی از حکومت محسوب می شود. (Savadkouhifar, 1380: 23) بنابراین فقدان مشروعیت دادگستری مستقیماً منجر به فقدان مشروعیت حکومت می گردد.

صرف نظر از میزان وابستگی قوه قضاییه به حکومت، با توجه به این که حقوق ماهوی در فرایند قضاوت صحیح امکان بروز و ظهور می یابد، خطاهای قضایی موجب بی ثباتی در اعمال حقوق افراد می شود. بی ثباتی مذکور تبعاً موجب کاهش اعتماد عمومی به پدیده الزام آور "حقوق" به عنوان یکی از ارکان قوه حاکم می گردد (Lash, 2014). علاوه بر این، هر چه قواعد حقوقی ماهوی بیشتری وضع شوند، مادامی که به نحو صحیح به اجرا در نیایند، نمی توانند موجب استقرار حاکمیت قانون در جامعه گردند (Kenneth, 2006). در نتیجه در اثر قضاوت نادرست، مفهوم حاکمیت قانون در معنی تبعیت از قوانین موضوعه و برقراری نظم و پیش بینی پذیر ساختن امور مختلف اجتماعی، اقتصادی و... (Hashemi, Ghafari, 1390: 325) به عنوان یکی از الزامات سیاسی پذیرفته شده در حقوق بین الملل، مخدوش می گردد (Hajizadeh, Najandimanesh, Zarei, 1396: 171)؛ زیرا حاکمیت قانون در این معنا صرفاً با اجرای دقیق احکام قانونی امکان پذیر خواهد بود. این امر موجب خواهد شد تا مشروعیت کشور در عرصه بین الملل نیز متزلزل گردد.

۲-۲. آثار اقتصادی

آثار اقتصادی از منظر شاخص کیفی توسعه اقتصادی و شاخص کمی رشد اقتصادی در این قسمت مورد بحث قرار می گیرد.

۷. رجوع کنید به: جعفرزاده، جعفر؛ جعفری هرنیدی، محمد؛ فرحزادی، رحمت؛ مباحث فقهی تجدینظرخواهی رای قضات، پژوهش های فقه و حقوق اسلامی، پاییز ۱۳۹۷، شماره ۵۳، صص. ۵۵-۶۶؛ سلطانی نژاد، هدایت الله، بررسی تطبیقی مسئولیت مدنی قاضی، نامه مفید، پاییز ۱۳۷۶، شماره ۱۱، صص. ۱۴۵-۱۷۸؛ حسن زاه، مهدی، موارد نقض احکام قضایی در فقه امامیه، پژوهش های فقهی، بهار ۱۳۹۹، دوره چهاردهم، شماره ۱، صص. ۸۳-۱۰۴؛ مرتضوی، سیدضیاء، سازگار ساختن دولت با مسئولیت جبران خسارت، گامی در استوار سازی عدالت، دانشگاه باقر العلوم (ع)، زمستان ۱۳۹۵، شماره ۷۶، صص. ۱۲۳-۱۵۰؛ بادینی، حسن؛ شاهی دامن جانی، احد؛ راهکارهای جبران خسارت ناشی از اقدامات قانونی مقامات صالح، فقه و مبانی حقوق اسلامی، بهار و تابستان ۱۳۹۲، سال چهل و ششم، شماره ۱، صص. ۱-۲۷؛ اسدی، لیلا، اشتباهات قاضی و نحوه جبران خسارت، فقه و حقوق خانواده، بهار ۱۳۸۱، شماره ۲۵، صص. ۹-۳۵؛ ولیدی، محمد صالح، بررسی و تبیین ماهیت حقوقی اشتباه قاضی در تشخیص موضوع یا در تطبیق حکم در قانون مجازات اسلامی، دیدگاه های حقوق قضایی، بهار ۱۳۷۵، شماره ۱، صص. ۴۲-۵۶؛ صفایی، سیدحسین؛ راضی، سپیده، مسئولیت مدنی قاضی و تول آن در فقه و حقوق ایران و فرانسه، پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، پاییز ۱۳۹۹، شماره ۲۵، صص. ۱۲۳-۱۴۸؛ احمدی، حسین؛ احمدی، موسی، بررسی فقهی-حقوقی مسوولیت و مصونیت قاضی، فقه و تاریخ تمدن، تابستان ۱۳۸۸، شماره ۲۰، صص. ۹-۳۴؛ عزیزالهی، حجت؛ تولایی، علی؛ فرزانه وشاره، معین؛ محمد حسین زاده، عبدالرضا، مبانی فقهی جبران خسارت از سوی حکومت در خطای قاضی، پژوهش های فقه و حقوق اسلامی، بهار ۱۳۹۷، شماره ۵۱، صص. ۹۹-۱۱۸.

۲-۲-۱. توسعه اقتصادی

افزایش کارایی قضاوت از طریق کاهش اشتباهات دادرسی موجب افزایش اعتماد عمومی به دستگاه قضایی می‌شود. این اعتماد، منشاء توسعه اقتصادی کشورها محسوب می‌گردد؛ زیرا توسعه دادرسی عادلانه سبب توسعه امنیت اقتصادی می‌شود (Seyfi Zeynab, Amir Aghdam, 1395: 157). هرچند تبیین دقیق ارتباط میان ارتقاء کیفیت دادرسی با توسعه اقتصادی با توجه به این که هر دو از مفاهیم کیفی هستند چندان آسان نیست، اما برخی مشاهدات استقرایی حکایت از وجود چنین ارتباطی دارند. نمونه بارز این امر، کشور چین است که همزمان با آغاز اصلاحات در نظام دادرسی، به توسعه اقتصادی چشم‌گیری دست یافت. این کشور پس از ورود به سازمان تجارت جهانی تلاش‌های بسیاری در جهت توسعه قضایی نمود. از جمله آن‌که از سال ۱۹۹۹ به اصلاحاتی در این راستا نسبت به قانون اساسی اقدام کرد. همچنین طرحی که دادگاه‌عالی خلق چین برای کارآمدی قضایی طرح کرده بود در سال ۲۰۰۲ به کنفرانس کنگره ملی ارائه شد. برخی معتقدند پیش از این اصلاحات، از آنجا که قواعد حقوقی دادرسی ذاتاً جنبه حمایت‌گرانه نسبت به حقوق مردم در مقابل حاکمیت داشته‌اند؛ در حالیکه قواعد ماهوی حقوق حافظ حقوق حاکمیت در برابر مردم بوده‌اند، به قواعد ماهوی حقوقی اهمیت بیشتری داده می‌شد؛ اما اصلاحات قضایی این روند را تغییر داد. (Zwier & Zhang, 2003; Zwier & Zhang, 2003) هم‌زمانی اصلاحات بنیادین در نظام قضاوتی و دادرسی کشور چین با تحولات اقتصادی این کشور یکی از مصادیق عملی تأثیر شگرف کارآمدی دادرسی بر توسعه اقتصادی را به تصویر می‌کشد.

۲-۲-۲. رشد اقتصادی

علاوه بر توسعه اقتصادی که مفهومی کیفی است امروزه تحقیقات تجربی متعدد اثبات نموده‌اند که رفع خطاهای قضایی بر رشد اقتصادی به‌عنوان مفهومی کمی و قابل اندازه‌گیری نیز تأثیرگذار است. تحقیقات نشان می‌دهند پیوند مستقیمی میان دادرسی صحیح و شایسته و رشد اقتصادی کشور وجود دارد. (Kenneth, 2006) این مطالعات حاکی از آن هستند که ناکارآمدی قضاوت به‌طور مستقیم تأثیری چشم‌گیر بر رشد اقتصادی کشورها دارند. (Ebrahimi, Meydari, Haji, 1392:33). در تحقیقی که به‌تازگی در حوزه اتحادیه اروپا انجام شده، ارتباط چشم‌گیری بین ساختار دستگاه قضایی از جهات گوناگون خصوصاً کارایی و کیفیت آن از یک سو و رشد اقتصادی از سوی دیگر ملاحظه شده‌است. (bovo & Leandro, 2017) هرچند دانسته‌های ما در خصوص جزئیات نحوه ارتباط رشد اقتصادی با ساختار قضایی هنوز اندک است. (Messick, 1999)، اما یافته‌های موجود حاکی از انکارناپذیر بودن نقش منفی خطای قضاوت در این خصوص است.

۲-۳. قابلیت پیش‌بینی

ارتکاب خطا در دادرسی بر قابلیت پیش‌بینی اصحاب دعوا نسبت به نتایج دعاوی تأثیرگذار است. حوزه مذکور از موضوعاتی است که در حقوق سنتی به آن پرداخته نشده‌است. ملاحظات مربوط به قابلیت پیش‌بینی، آثار فراوانی را می‌تواند در پی داشته‌باشد. این پیش‌بینی می‌تواند بر تصمیم‌گیری اشخاص نسبت به طرح یا عدم طرح دعوا و تبعاً تعداد دعاوی اثربخش باشد. همچنین این امر پیش از مرحله حدوث اختلاف بر انگیزه طرفین در انعقاد قرارداد نیز مؤثر است. در این قسمت به تبیین نقش خطاهای قاضی در قضاوت بر تعداد دعاوی دادگستری و نیز انگیزه طرفین برای انعقاد قرارداد می‌پردازیم.

۲-۳-۱. تأثیر قابلیت پیش‌بینی بر تعداد دعاوی

خطای در قضاوت موجب صدور آراء ناهمگون در دعاوی مشابه گردیده و این امر سبب بروز صدماتی به احساس ثبات^۸ حقوقی و قابلیت پیش‌بینی^۹ نتیجه فرایند دادرسی می‌شود. (Lash, 2014) تحلیلگران اقتصادی حقوق با ارائه مدل‌هایی تبیین نموده‌اند که چگونه خواهان و خوانده پیش از طرح دعوا از طریق ارزیابی متغیرهای گوناگونی مانند هزینه‌های پیشبرد دعوا، احتمال پیروزی در

8. stability

9. predictability

دادرسی و سود و زیان مورد انتظار از آن و مقایسه این نتایج با متغیرهای قابل تحقق در فرض سازش با طرف مقابل، تصمیم به ورود به فرایند دعوا یا سازش خارج از دادگاه می‌گیرند. (Sanchirico, 2010) طبق این مدل‌ها آنچه مانع سازش می‌شود برآورهای متفاوت از نتیجه دعوا از نظر هریک از خواهان و خوانده بالقوه است. به این ترتیب پیش بینی صحیح نتیجه دادرسی با ایجاد امکان برآورد صحیح از نتیجه دادرسی و تسهیل سازش، موجب می‌شود که دعاوی کمتری در دادگستری مطرح گردند و دعوا از طریق سازش خارج از دادگاه میان طرفین حل و فصل گردد. این امر از عوامل مهم کاهش هزینه‌های دادگستری محسوب می‌گردد. (Hesarkhani, pourostad, 1394: 57)

۲-۳-۲. تأثیر قابلیت پیش بینی بر تمایل به انعقاد قرارداد

قرارداد در ادبیات اقتصادی اصولاً پدیده‌ای مطلوب محسوب شده و موجب توزیع بهینه منابع در جامعه تلقی می‌گردد. این امر در نظر اقتصاددانان تاحدی مهم است که برخی از آنان از جمله رونالد کاوز، برنده جایزه نوبل اقتصاد، معتقد بود اگر انسان‌ها در فضایی عاری از هرگونه هزینه بتوانند آزادانه به معامله با یکدیگر بپردازند، آنگاه دیگر نیازی به قواعد حقوقی وجود نخواهد داشت؛ زیرا تعامل آزاد انسان‌ها منابع را به‌سوی بهینه سوق خواهند داد. (Coase, 1960) صرف‌نظر از این دنیای خیالی مورد نظر کاوز، در عالم واقع هرچه هزینه‌های معامله از قبیل هزینه‌های یافتن طرف معامله، مذاکره، انعقاد، اجرای قرارداد و غیره بیشتر باشد، احتمال شکل‌گیری قرارداد کاهش می‌یابد؛ زیرا اگر این هزینه‌ها بیش از سود مورد انتظار متعاملین از قرارداد باشد، طبیعتاً طرفین قرارداد از انعقاد آن صرف‌نظر خواهند کرد.

به این ترتیب هرچه هزینه معاملات بیشتر شود، تمایل مردم به انعقاد قرارداد کمتر خواهد شد. (Nasiri Aghdam, 1385:157) احتمال صدور رای اشتباه در صورت تحقق اختلاف و طرح دعوا در دادگاه جزئی از ریسک معامله و در زمره هزینه‌های اجرای قرارداد محسوب می‌شود؛ در نتیجه می‌تواند در کنار دیگر هزینه‌ها مانع از انعقاد قرارداد و در نتیجه عدم تخصیص بهینه منابع در جامعه گردد. در واقع متعاملین هنگام انعقاد قرارداد همواره به تحلیل هزینه و فایده می‌پردازند.

به این ترتیب صرفاً هنگامی دست به انعقاد قرارداد می‌زنند که در این تحلیل، سود بیش از زیان باشد. زیان در این معادله معنایی عام دارد و شامل هرگونه عدم مطلوبیت برای شخص می‌گردد. این عدم‌مطلوبیت اعم است از هزینه‌های چانه‌زنی، قراردادنویسی، هزینه‌های ناشی از اجرای قرارداد و عهدشکنی احتمالی و غیره. یکی از مهم‌ترین این هزینه‌ها، هزینه‌های دادگستری در صورت وقوع اختلاف میان متعاقدين است. هزینه‌های دادگستری نیز در معنای عام شامل کلیه هزینه‌های وصول حق از طریق دادگستری است که از جمله ریسک ناشی از خطای دادگاه در احراز واقع و صدور رای را در بر می‌گیرد.

۳. منشاء خطاهای شناختی

خطاهای شناختی^{۱۰} که سوگیری‌های شناختی نیز نامیده شده‌اند (Shoarinejad, 1375)، عبارتند از خطاهای تکرارشونده ذهن که بر تصمیمات یا قضاوت‌های انسان تأثیر می‌گذارند. گاهی این خطاها مربوط به حافظه هستند. به این صورت که شیوه به‌یادآوری مطالب ممکن است به دلایل مختلف همراه با خطا باشد یا این که موجب تفکر یا تصمیم‌گیری خطاآمیز شود. گاهی نیز این خطاها مربوط به نحوه توجه انسان‌ها به امور پیرامونی هستند. (Friedman, 2017) در فرایند قضاوت می‌توان خطاهایی که در اثر عوامل محیطی مانند رفتار اصحاب دعوا، شهود و غیره ایجاد می‌شوند خطاهای پیرامونی و خطاهایی که مستقیماً مربوط به تمایلات درونی قاضی هستند، خطاهای درونی نامید.

10. Cognitive bias

قضات نیز مانند دیگر انسان‌ها در تصمیم‌گیری‌های خود با سوگیری‌های سیستماتیک متعدد مواجه هستند.^{۱۲} به عبارت دیگر تصمیم‌گیری‌های فردی قضات، چیزی بیش از رفتار بر اساس انتخاب عقلانی^{۱۳} بوده و همراه با پدیده سوگیری‌های شناختی در رفتار و تصمیم‌گیری است. این امر به معنی ارتکاب خطاهای سیستماتیک (خطاهای تکرار شونده و غیر اتفاقی) در رفتار آن‌ها می‌باشد. این سوگیری‌ها موجب ارتکاب رفتارهای غیرعقلانی می‌شود. (Wright & Ginsburg, 2012)

علوم رفتاری با اعتقاد به این که رفتارهای انسانی فقط در چارچوب محدودیت‌های اقتصادی شکل نمی‌گیرد، گامی فراتر در تحلیل نحوه تصمیم‌گیری برداشته‌اند. در واقع تحلیلگران رفتاری معتقدند عملکرد انسان فقط بر پایه محدودیت‌های عقلانی شکل نمی‌گیرد؛ بلکه این رفتارها بسیار متأثر از دانسته‌ها، تجربیات، توانایی‌ها، اشتباهات ذهنی و دسته وسیعی از محدودیت‌های جسمی و روانی است. به این ترتیب انگیزه‌ها، رفتار انسان‌ها را شکل می‌دهد اما انگیزه‌ها، اغلب حاصل چیزهایی علاوه بر محاسبه عقلانی منافع هستند (Vars, 2013). مطالعات نشان داده که رویکردهای حقوقی مبتنی بر این پیش‌فرض که رفتار انسان‌ها همواره بر پایه الگویی عقلانی شکل می‌گیرد صحیح نیست لازم است با استفاده از روانشناسی شناخت، جامعه‌شناسی و دیگر علوم رفتاری بازسازی شود. (Parisi & Smith, 2005)

در این قسمت به بیان خطاهای پیرامونی و درونی که قضات در فرایند تصمیم‌گیری با آن‌ها مواجه هستند می‌پردازیم.

۱-۳. خطاهای پیرامونی

این خطاها شامل مصادیق خروج از رفتار عقلانی به سبب محیطی است که دادرس در آن محیط اتخاذ تصمیم می‌کند. خطاهای شناختی این دسته در اصطلاح «آثار پیرامونی»^{۱۴} نیز نامیده شده‌اند. این آثار هنگامی مشاهده می‌شوند که یک شخص در مواجهه با مجموعه‌ای از گزینه‌ها، در محیط‌های مختلف، تصمیمات متفاوتی اتخاذ می‌کند. به این ترتیب، این امر به معنی ناپایداری و بی‌ثباتی در سلسله ترجیحات و انتخاب‌های شخص خواهد بود. اصولاً سلسله ترجیحات و انتخاب‌های هر شخص در کوتاه‌مدت ثابت فرض می‌شود و تغییرات محیطی نباید موجب تغییر در آن‌ها شوند. اما در عمل، انسان‌ها ترجیحات معین و ثابتی ندارند؛ این امر در ادبیات تحلیل رفتاری حقوق موسوم به «ناپایداری ترجیحات»^{۱۵} است. در ادامه به بیان مصادیق این ناپایداری ترجیحات در رفتار قضات می‌پردازیم.

۱-۱-۳. قیاس^{۱۶}

انسان‌ها اغلب ارزیابی‌های خود نسبت به وقایع پیش‌رو را از طریق قضاوت بر مبنای موارد مشابه پیشین انجام داده و از این طریق کار ارزیابی را آسان می‌کنند. عملکرد ناخودآگاه ذهن در جریان ارزیابی امور به‌ترتیبی که گفته‌شد، به این دلیل صورت می‌گیرد که اغلب محاسبه دقیق هزینه‌ها و منافع مورد انتظار رویدادهای پیش‌رو و گزینه‌های مختلف قابل انتخاب، امری دشوار است. پس قیاس به عنوان یک میانبر شناختی^{۱۶} برای آسان شدن تصمیم‌گیری مورد استفاده ذهن قرار می‌گیرد. با این حال قیاس، می‌تواند منجر به خطا شود. (Sunstein, 2000:17)

قضات نیز در فرایند دادرسی در مقام ارزیابی ادله، ناخودآگاه ارزش هر دلیل را با توجه به داده‌هایی که از دعاوی پیشین به‌دست

۱۱. مثلاً اثبات شده است که مردم هنگام تصمیم‌گیری راجع به معاملات خود در بازار به دلیل دو سوگیری موسوم به «سوگیری قیاس» و «سوگیری محافظه کاری» دچار تفسیر نادرست از اطلاعات می‌گردند. به این ترتیب که اگر وضعیت معامله جدید را مشابه معاملات قبلی تشخیص دهند، سوگیری قیاس بروز داده و تمایلی بیش از حد از خود نشان می‌دهند. در مقابل چنانچه وضعیت معامله جدید با اطلاعات حاصل از معاملات قبلی مغایرت داشته باشد سوگیری محافظه‌کاری باعث می‌شود که تمایل کمتری به قرارداد از خود نشان دهند. همچنین سوگیری موسوم به «اغراق» موجب می‌شود که سرمایه‌گذاران حوزه بورس با شنیدن اخبار خوب بورسی، قیمت سهام را بیش از قیمت واقعی و با شنیدن خبر بد، قیمت سهام را کمتر از قیمت واقعی ارزیابی کنند.

نیکومرام، هاشم؛ رهنمای رود پستی، فریدون؛ هیبتی، فرشاد؛ یزدانی، شهره، تأثیر سوگیری شناختی سرمایه‌گذاران بورس اوراق بهادار تهران بر ارزشیابی سهام، دانش مالی تحلیل اوراق بهادار (مطالعات مالی)، بهار ۱۳۹۱، شماره ۱۳، صص. ۶۵-۸۲.

12. Rational choice
13. Framing effects
14. Preference reversals
15. Case-based Decisions
16. Cognitive shortcut

آورده‌اند برآورد می‌نمایند. این امر حتی می‌تواند منجر به آن شود که دادگاه‌ها به‌طور سیستماتیک نسبت به دلیلی خاص ارزیابی بیشتر یا کمتر از حد واقعی نمایند. مثلاً برخی نویسندگان معتقدند بعضی انواع خطاهای شناختی موجب می‌شوند که دادرس نسبت به ادله‌ای معین در جرائم خاص مانند جرائم جنسی، با توجه به سوابقی که از جرایمی از این دسته در ذهن دارند، ارزش‌دهی بیش از حد واقعی انجام دهند؛ در حالی که همین ادله در جرایم دیگر ارزش اقناعی پایین‌تری برای قضات ایجاد می‌کنند (Vars, 2013). البته قیاس همواره بر پایه نوع جرم صورت نمی‌گیرد؛ بلکه گاهی ویژگی‌هایی نظیر قومیت یا نژاد اصحاب دعوا در دادرسی مؤثر است. مطالعه‌ای تجربی در حقوق آمریکا نشان می‌دهد که نژاد، عاملی مؤثر در صدور رای دادگاه‌ها محسوب می‌شود. (Abrams, & Bertrand, 2013:347)

تحقیق تجربی در خصوص این که قضات دادگاه‌های ایران تا چه اندازه در امور موضوعی تحت تأثیر قیاس دعاوی پیشین هستند وجود ندارد. با این حال در امور حکمی طبق اصل ۱۶۷ قانون اساسی^{۱۷} قاضی مکلف است حکم هر دعاوی را از منابع مشخص شده استنباط کند و قیاس نسبت به دعاوی مشابه در زمره این منابع نیست. همچنین ماده ۴ قانون آیین دادرسی مدنی^{۱۸} بیانگر منع استفاده از داده‌های دعاوی دیگر در دعاوی درحال رسیدگی است. به‌علاوه مواد قانونی ناظر بر الزام دادگاه بر صدور رای مستدل^{۱۹}، اعمال سوگیری در قضاوت را نهی می‌کنند. باوجود این خطاهای شناختی چنانکه ذکر شد به‌صورت ناخودآگاه ایجاد شده و قضاوت را تحت تأثیر قرار می‌دهند.

۳-۲. اتکا به داده‌های آغازین^{۲۰}

مطالعات تجربی نشان می‌دهند که انسان‌ها اغلب قضاوت خود از احتمالات را بر مبنای اطلاعاتی که زودتر به آن‌ها دست یافته‌اند انجام می‌دهند و توجه کمتری به ادله و داده‌هایی دارند که دیرتر از داده‌های آغازین به دست ایشان می‌رسد. (Sunstein, 2000: 17) برای مشخص شدن تأثیر این امر در امر قضاوت، در آزمایشی، یک پرونده مسئولیت مدنی نزد تعدادی از قضات جهت تعیین میزان خسارات مطرح گردید. به دسته‌ای از این قضات علاوه بر ارائه داده‌های اصلی مربوط به دعوا، گفته شد که خواننده به جهت کمتر بودن میزان خسارت واقع‌شده از نصاب قانونی صلاحیت دادگاه، ایراد عدم صلاحیت مطرح نموده است. نتیجه تحقیق نشان داد قضات دسته اخیر که با ایراد عدم صلاحیت مواجه بوده‌اند، تحت تأثیر این داده اولیه، خسارت را عملاً به‌میزانی بسیار کمتر از دیگر قضات که در معرض چنین ایرادی نبوده‌اند برآورد کرده‌اند (Wistrich et al., 2001: 778) به این ترتیب داده‌های اولیه صرف‌نظر از درستی و نادرستی، قضاوت را دچار خطا می‌نماید.

الزام بند ۶ ماده ۵۱ قانون آیین دادرسی مدنی به ارائه کلیه ادله در جلسه اول دادرسی می‌تواند با فراهم شدن امکان اقامه ادله به‌صورت یکجا از تأثیر این خطای شناختی بکاهد. با این حال طبق رویه قضایی، دلیل تا پایان رسیدگی ممکن است به پرونده اضافه شود؛ علاوه بر این که در بسیاری موارد ارائه دلیل نیازمند اقداماتی است که اقامه فوری آن را غیر ممکن می‌کند.

بنا بر این خطای شناختی، می‌توان پیش‌بینی نمود که دادرس در قضاوت خود ادله‌ای را که در جلسه اول دادرسی ارائه شده را بیش از ادله فراهم‌شده پس از آن وزن‌دهی و ارزیابی می‌نماید؛ به این ترتیب، ادله‌ای مانند کارشناسی یا استعلام از ادارات، گواهی و مانند آن که فراهم آمدن آن‌ها نیازمند تمهیداتی است با ارزشیایی کمتر از میزان واقعی مواجه می‌شوند و در مقابل ادله‌ای مانند سند تقدیم‌شده همراه دادخواست وزن‌دهی بیشتری می‌گردند.

۱۷. اصل ۱۶۷ قانون اساسی: قاضی مکلف است کوشش کند حکم هر دعوا را در قوانین مدونه بیابد و اگر نیابد با استناد به منابع معتبر اسلامی یا فتاوی معتبر حکم قضیه را صادر نماید و نمی‌تواند به بهانه سکوت یا نقص یا اجمال یا تعارض قوانین مدونه از رسیدگی به دعوا و صدور حکم امتناع ورزد.

۱۸. ماده ۴ قانون آیین دادرسی مدنی: دادگاه‌ها مکلفند در مورد هر دعوا به طور خاص تعیین تکلیف نمایند و نباید به صورت عام و کلی حکم صادر کنند.

۱۹. این ضرورت از جمله در قانون اساسی جمهوری اسلامی (اصل ۱۶۶)، قانون اساسی مشروطه (اصل ۷۸ متمد)، قانون آیین دادرسی مدنی مصوب ۱۳۷۹ (ماده ۲۹۶) و قانون آیین دادرسی مدنی مصوب ۱۳۱۸ (ماده ۱۵۹) ذکر شده است.

۳-۱-۳. پیش بینی دوگانه^{۲۱}

انسان‌ها طبق این سوگیری پس از تحقق هر رخداد تصور می‌کنند که آن واقعه قابل پیش بینی بوده است. درحالی‌که اگر پیش از تحقق رخداد ارزیابی می‌نمودند، آن را غیرقابل پیش بینی تلقی می‌کردند. این سوگیری علاوه بر «پیش‌بینی دوگانه» موسوم به سوگیری «دخاله نتیجه»^{۲۲} نیز است؛ به این معنی که نتیجه‌های محقق شده در قضاوت شخص نسبت به امکان پیش بینی آن واقعه در گذشته مؤثر است. به این ترتیب این سوگیری عبارت از اتکا به نتایج و اطلاعات موجود در تحلیل امور مربوط به گذشته است. (Wittlin, 2015) سوگیری مذکور خصوصاً در اثبات تقصیر خواننده در دعاوی مسئولیت مدنی کاربرد بسیار دارد. (Baron, 2014: 704) به این صورت که قاضی پس از دعوا با رویدادی که محقق شده مواجه است و در برآورد قابلیت پیش بینی این رویداد توسط خواننده پیش از وقوع حادثه مرتکب اشتباه خواهد شد. در تحقیقی میدانی که با آزمایش تعداد زیادی از قضات در کشور آمریکا صورت گرفت، اثبات گردید هنگامی که قضات نتیجه یک واقعه را می‌دانند، آن واقعه را برای اصحاب دعوا قابل پیش‌بینی تلقی می‌کنند. (Guthrie, Rachlinski, Wistrich, 2001: 778) دعاوی متعددی در حقوق با موضوع قابلیت پیش‌بینی مواجه هستند که این خطای شناختی بر آن‌ها مستقیماً تأثیرگذار است. لزوم قابلیت پیش‌بینی ضرر در مسئولیت قراردادی یکی از مصادیق پراهمیت این امر است (Babai, 1398) در حقوق قراردادهای نیز برای احراز قوه‌قاهره بررسی قابلیت پیش‌بینی حادثه مطرح می‌شود. (Nikbakht, 1376: 97). خطای شناختی پیش‌بینی دوگانه موجب می‌شود تا در این موارد، قاضی انتظاری بیش از اندازه از توانایی پیش‌بینی اشخاص از ضرر، حادثه و مانند آن داشته باشد.

۳-۲. خطاهای درونی^{۲۳}

خطاهای درونی فارغ از عوامل بیرونی در فرایند تصمیم‌گیری شخص تأثیر می‌گذارند. ادبیات تحلیل رفتاری حقوق، روی انواع مختلفی از سوگیری‌های درونی تمرکز دارد. در ادامه به بیان مصادیق مهم این دسته و سایر انواع سوگیری درونی می‌پردازیم.

۳-۲-۱. بیش خوش بینی^{۲۴}

انسان در بسیاری موارد تمایل به خوش بینی دارد. این امر ظاهراً می‌تواند مطلوب باشد؛ اما ممکن است منجر به اشتباهات بزرگی شود. طبق این سوگیری اشخاص تمایل دارند ریسک مخاطرات محتمل برای خود را کمتر از مخاطرات احتمالی برای دیگران ارزیابی کنند. بنابر این سوگیری، انسان‌ها در ارزیابی ریسک رویدادهای پیش‌روی، با پدیده اعتماد و خوش‌بینی بیش از حد مواجه هستند. مصادیق این سوگیری در اعتقاد اکثریت مردم به این که آن‌ها کمتر از دیگران در معرض ریسک تصادف با اتومبیل، ابتلا به ایدز، حمله قلبی و مانند آن هستند قابل ملاحظه است. (Sunstein, 2000: 17) از این خطا با عنوان سوگیری مثبت گرایی افراطی^{۲۵} نیز تعبیر شده است. این خطا اشخاص را در معرض تصمیم‌گیری ارتکاب اعمال پرمخاطره قرار می‌دهد (Wittlin, 2015). سوگیری مذکور بر بسیاری از جنبه‌های دادرسی مؤثر است. به طور مثال خواهان ریسک شکست در دعوا و محکوم شدن به خسارات دادرسی را بی‌توجه به شدت و ضعف ادله خود، کمتر از میزان واقعی برآورد می‌نماید. همچنین می‌توان به ارزیابی شخص ارائه‌کننده سند معجول به دادگاه نسبت به کشف جعلیت سند، ارزیابی گواه دروغین نسبت به احتمال کشف فساد گواهی و مانند آن تحت تأثیر این سوگیری اشاره کرد.

با این وجود سوگیری مذکور صرفاً بر اصحاب دعوا تأثیرگذار نیست. به‌منظور ارزیابی این خطا در میان قضات پژوهشی صورت گرفت که در آن با ارائه پرسشنامه‌هایی از قضات خواسته شد که تخمین بزنند چند درصد از آراء ایشان در مرحله تجدیدنظر نقض می‌شود؟ تحلیل پاسخ‌های اخذ شده با استفاده از آمارهای نقض آراء در محاکم حاکی از تأثیر شدید بیش خوش بینی در برآوردهای انجام شده

21. Hindsight bias

22. Outcome bias

23. Self-control problems

24. Optimistic Bias

25. Over-optimism

توسط قضات بود. (Wistrich et al., 2001: 778) در بررسی دیگری نیز اثبات شده که قضات در برآورد میزان رضایت مندی اصحاب دعوا از آراء صادره توسط ایشان دچار بیش خوش بینی قابل توجهی هستند. (Eisenberg, 1994: 979). این خطا موجب می شود که قاضی اشتباه خود را به سختی بپذیرد. (Wistrich et al., 2001: 778) بنابراین می توان انتظار داشت از جمله در موارد شیوه های اعتراضی عدولی مانند واخواهی، اعاده دادرسی و اعتراض ثالث، این خطا نمایان شود.

۳-۲-۲. اثر برخورداری^{۲۶}

افراد در ارزیابی پیامدهای یک تصمیم، حساسیت های بیشتری به زیان های ممکن نسبت به منافع یا سودهای احتمالی دارند. این پدیده «ترس از زیان»^{۲۷} نام دارد. یکی از جلوه های ترس از زیان نوعی سوگیری به نام «اثر برخورداری»^{۲۸} است. این اثر به تمایل انسان برای ارزش گذاری بیش از حد نسبت به چیزی که در مالکیت دارد اشاره می کند. یعنی وقتی فرد صاحب یک کالا، حق یا وضعیت خاصی می شود حتماً آن را به بهایی کمتر از ارزش ذهنی اش واگذار کند. این سوگیری محاسبه سود و زیان را با اشکالاتی مواجه می کند (Sunstein, 2000); اثر برخورداری مورد بیشترین توجه و بحث در میان سوگیری های شناختی مختلف در عرصه تحلیل حقوق رفتاری قرار گرفته است. از جمله این امر به دلیل آن صورت گرفته که هم اقتصاددانان و هم حقوق دانان رفتاری آن را قدرتمندترین سوگیری می دانند.

تحقیقی تجربی نشان می دهد که وقتی دعوایی نزد قضات مطرح می شود قاضی ممکن است نسبت به موقعیت فعلی یکی از طرفین دعوا (مثل وضعیت مالکیت) حساسیت ناعادلانه ای نشان دهد و ناخودآگاه به حفظ وضع موجود تمایل داشته باشد؛ حتی اگر طرف مقابل استحقاق بیشتری داشته باشد (Wistrich et al., 2001: 778) به این ترتیب اثر برخورداری موجب می شود تا ناخودآگاه گرایش به صدور حکم به نفع خواهان داشته باشند؛ زیرا موقعیت خواهان با نظم موجود ملازمه بیشتری دارد. از مفاهیم نزدیک به مفهوم پیش گفته، سوگیری سکون^{۲۹} است. طبق این سوگیری که از آن به «سوگیری امتناعی»^{۳۰} هم تعبیر شده است، انسان ها تمایل به ماندن در وضع موجود دارند و برای تغییر نیازمند محرکی قوی هستند. (Sunstein, 2000) همچنین برخی آن را به گرایش به بیشتر قابل مواخذه دانستن فعل ها نسبت به ترک فعل ها تعریف نموده اند. (Prentice, 2003 & Kohler)

۳-۲-۳. آستانه گریزی^{۳۱}

انسان ها از انتخاب آستانه ها گریزان هستند. در واقع آن ها ترجیح می دهند گزینه های میانه را به جای گزینه های واقع در آستانه ها انتخاب کنند. به طور مثال در خرید یک کالا با انواع مختلف، نوعاً گران ترین کالای موجود انتخاب نمی شود. این امر به سوگیری آستانه گریزی تعبیر می گردد. این که آیا یک گزینه در آستانه قرار دارد یا خیر بستگی به مقایسه آن با گزینه های دیگر دارد. مثلاً فرضی کنیم وقتی مردم در مقام انتخاب میان رادیویی کوچک به نام (الف) و رادیویی متوسط به نام (ب) هستند، اکثراً الف را انتخاب می کنند. در این صورت اگر رادیوی بزرگ سومی به نام (ج) هم وجود داشته باشد، آنگاه احتمالاً مردم به خرید (ب) تمایل خواهند داشت. بنابراین آگاهی داشتن از یک گزینه انتخاب نشده و ظاهراً غیرمرتبط می تواند موجب تغییر انتخاب میان گزینه های موجود گردد.

آستانه گریزی یکی از قواعد ساده علم اقتصاد کلاسیک مبنی بر این که گزینه های انتخاب نشده تأثیری در انتخاب انجام شده ندارند را زیر سوال می برد. این امر همچنین نتایج بزرگی در حقوق و به طور خاص قضاوت و همچنین پیش بینی های حقوقی دارد. مانند این که چه زمان ادله ابرازی اصحاب دعوا تأثیر بیشتری در اثبات دعوای ایشان خواهد داشت. بنابر این سوگیری، ارزیابی قاضی از

26. Endowment effect

27. Loss aversion

28. Endowment effect

29. Status Quo Bias

30. Omission bias

31. Extremeness Aversion

یک دلیل فقط تابع میزان قوت همان دلیل نیست؛ بلکه این ارزیابی بستگی به مجموعه ای از ادله مرتبط و حتی غیرمرتبط (غیرقابل پذیرش) دیگری دارد که همزمان به دادگاه ارائه شده است. (Sunstein, 2000) لذا می توان پیش بینی نمود که تعداد زیاد ادله ابرازی ولو آن که این ادله غیر مرتبط باشند موجب تقویت یک دلیل مرتبط می گردند. صرف نظر از جنبه کیفی میزان اقناع حاصل از دلیل، از منظر کمی نیز با توجه به این سوگیری، چنانچه خواسته خواهان به میزان بیشتری از استحقاق واقعی او زیادتر باشد، تمایل دادگاه به صدور حکم به میزان بالاتر افزایش می یابد.

۴. راهکار مواجهه با خطاهای شناختی

۴-۱. کاهش خطا

بعد از نشان دادن این که قضات تحت تأثیر طیفی از ارزیابی های حسی و سوگیری هستند، گروهی از محققان پیشنهاد نموده اند که قضات می توانند یاد بگیرند تا در خصوص تصورات شناختی، خود را تعلیم بدهند و سعی کنند تحت تأثیر خطاهایی که این تصورات ایجاد می کنند قرار نگیرند. اما باید توجه داشته باشیم که صرف آموزش در خصوص سوگیری ها فقط می تواند به کاهش اثر آن ها کمک کند. (Vars, 2013)

در مورد آنچه راجع به خطای قیاس قضات در ارزیابی ارزش گواهی گواهان گفتیم، برخی پیشنهاد داده اند قواعد گواهی باید از طریق مطالعات بیشتر اصلاح شوند و یا از طریق تعلیم قضات، ارزیابی ایشان از گواهی ارتقا یابد. برخی نیز معتقدند که موضوع خطاهای شناختی خصوصاً در گواهی دال بر این است که کارشناسی باید تا حد امکان جایگزین آن شود و جایگاه آن در اثبات حتی قوی تر از علم قاضی باشد. این نظر ریشه در آن دارد که دانش فنی کارشناسان مانع از سوگیری های شناختی است؛ درحالی که قضات بسیار تحت تأثیر پیش داوری ها و سوگیری ها هستند. با این حال باید توجه داشت کارشناسان هم مانند انسان های دیگر در معرض خطا هستند (Vars, 2013) و در نتیجه مشمول پیش داوری های سیستماتیک و خطاهای شناختی می باشند. لذا در آرائی که صرفاً با استناد به کارشناسی صادر می شوند، خطاهای شناختی بسیاری وجود دارد و برای رفع این مشکل باید نظریات کارشناسی با داده های آماری تکمیل یا جایگزین شوند.

لازم به ذکر است که تنها راه حداقل سازی هزینه های اثبات، یافتن میزان هزینه بهینه به طریقی که گفته شد نیست. برخی تحلیلگران راهکارهای دیگری را برای کاهش هزینه های اثبات پیشنهاد داده اند. مثلاً سالیوان و گیلبرت در مقاله ای نظریه ای تحت عنوان قانون اثباتی غیر صادقانه^{۳۳} پیشنهاد نموده اند. منظور از قانون غیر صادقانه این است که در عمل اثبات نقض قانون در مواردی که نقض چندان فاحش نیست بسیار دشوار بوده و با هزینه های بسیار همراه است. مثلاً اگر سرعت مجاز در جاده ای ۱۰۰ کیلومتر در ساعت باشد، عملاً اثبات این که اتومبیلی با سرعت ۱۰۴ کیلومتر در ساعت رانندگی نموده ممکن است دشوار باشد. پس می توان از ابتدا به نحو غیر صادقانه قانون را وضع نمود و سرعت مجاز را ۹۰ کیلومتر در ساعت اعلام نمود تا چنانچه راننده ای با سرعت ۱۰۴ کیلومتر بر ساعت رانندگی کرد، اثبات این نقض فاحش آسان و کم هزینه باشد. سالیوان این شیوه را قابل تعمیم به انواع ضمانت اجرای حقوقی و جلوگیری از خطای قضات در این حوزه می داند. (Sullivan Gilbert, 2019)

وضع ضمانت اجرای و جریمه نسبت به اصحاب دعوا در واکنش به طفره رفتن از بیان حقیقت، طریقه دیگری در کاهش هزینه های اثبات محسوب می شود (ghamami, Mohseni, 1397: 107) از جمله مصادیق این امر طفره رفتن از افشاء اطلاعات مربوط به دعوا می باشد. البته در حقوق ایران حکمی که مستقیماً عدم افشای اطلاعات در فرایند دادرسی را مشمول ضمانت اجرا دانسته باشد دیده نمی شود.

۴-۲. میزان بهینه هزینه برای کاهش خطا

طبیعی است که میان هزینه خطاهای احتمالی ناشی از صدور رای اشتباه، از یک سوی، و هزینه های جلوگیری از چنین خطاهایی، از سوی دیگر، رابطه عکس وجود دارد. به این معنی که هرچه هزینه بیشتری برای پیش گیری از خطا صرف شود، هزینه ناشی از خود خطا کمتر خواهد شد و این به معنی به دست آوردن سود حاصل از قضاوت درست است.

حال پرسش این است که برای حداقل سازی هزینه‌ها لازم است چه میزان از منابع صرف پیش‌گیری از خطا در قضاوت شود. مسلماً با توجه به محدود بودن منابع، مصرف میزانی نامحدود از منابع منطقی و ممکن نخواهد بود. بنابراین باید به دنبال نقطه‌ای باشیم که در آن میزان، هزینه برای پیش‌گیری از قضاوت نادرست، بهینه باشد (یعنی به‌مقداری برای جلوگیری از خطا هزینه شود که از هزینه ناشی از خطا کمتر باشد).

از منظر آموزه‌های علم اقتصاد، هنگامی این هزینه‌ها در نقطه حداقلی (مینیمم) قرار می‌گیرند که میزان هزینه نهایی (حاشیه‌ای)^{۳۳} با میزان سود نهایی برابر باشد. مقصود از میزان هزینه نهایی (حاشیه‌ای) هزینه اضافه نمودن آخرین واحد است؛ نه هزینه کل. در اقتصاد خرد، هزینه نهایی (MC) عبارت است از تغییر در هزینه کل در ازای تغییر یک واحد اضافی تولید در هر واحد زمان. به این معنی که هرگاه آخرین واحد هزینه‌ای که برای پیش‌گیری از خطای در قضاوت می‌کنیم برابر شود با میزان آخرین واحد سودی که در اثر کاهش خطای در قضاوت برای ما حاصل می‌شود، این میزان، میزان هزینه بهینه است (تساوی سود و هزینه حاشیه‌ای). این قانون از مفاهیم مطرح در اقتصاد نئوکلاسیک است که منسوب به ریکاردو دانسته می‌شود. به‌طور مثال اگر مرتباً بر تعداد کارگرانی که روی یک قطعه زمین کشاورزی کار می‌کنند اضافه نماییم، نسبت مقدار تولید به تعداد کارگران به تدریج کاسته خواهد شد و از نقطه‌ای به بعد، نه تنها تولید بیشتر نمی‌شود، بلکه میزان تولید با توجه به هزینه‌های انجام‌شده کاهش می‌یابد.

در فضای دادرسی فرض کنیم برای جلوگیری از خطای در قضاوت در نوع خاصی از دعوا، مقرر شود که کارشناسان دادگستری در رشته مربوط به این دعوا باید دوره آموزشی خاصی را طی کنند و طی این دوره ۵ واحد هزینه داشته باشد، در صورتی که صرف این ۵ واحد هزینه موجب شود که ۱۰ واحد از میزان هزینه‌های ناشی از صدور رای اشتباه کسر شود، لازم است همچنان هزینه‌های بیشتری برای کاهش خطا انجام شود. زیرا هنوز میزان هزینه نهایی با سود نهایی برابر نیست و لذا در نقطه حداقلی قرار نگرفته‌ایم. حال اگر اقدام دیگری جهت کاهش هزینه‌های خطای در قضاوت انجام دهیم و این اقدام ۷ واحد هزینه در بر داشته باشد و در نتیجه این اقدام ۷ واحد از هزینه‌های خطای در قضاوت کاسته شود، در این صورت، هزینه نهایی پیش‌گیری با سود نهایی حاصل از پیش‌گیری برابر است. در این فرض، اقدامات و هزینه‌های پیش‌گیرانه از خطا باید در همین نقطه متوقف شود و این میزان به‌عنوان نقطه کارآمد (بهینه) دارای حداقل هزینه تلقی گردد. زیرا پس از این مقدار، برابر قانون بازدهی نزولی در علم اقتصاد، بازدهی حاصل شده کمتر از هزینه اعمال شده خواهد بود. در این صورت، اگر همچنان هزینه کردن جهت اقدامات پیش‌گیرانه را ادامه دهیم می‌توان انتظار داشت که اگر ۸ واحد هزینه پیش‌گیرانه صورت گیرد، سود نهایی کمتر از ۸ واحد به دست خواهد آمد که این امر مسلماً کارآمد نیست. البته لازم به‌ذکر است موضوع نحوه محاسبه این مقادیر در عمل همواره از چالش‌های پیش روی تحلیلگران اقتصادی حقوق بوده‌است که بررسی آن در میان نظرات مخالفان و موافقان قابل بحث در محل خود می‌باشد.

۳-۴. توزیع ریسک خطا

با توجه این که تحقق خطا در دادرسی اجتناب‌ناپذیر است، صرف‌نظر از اقداماتی که باید برای کاهش خطا انجام داد، ضروری است به این که آثار زیان بار بر چه کسی باید تحمیل شود نیز توجه نمود. عادلانه بودن نحوه این توزیع موجب می‌شود تا دستگاه قضایی مشروعیت و مقبولیت عمومی بیشتری بیابد. (Pardo, 2005) در واقع این که ریسک خطاهای احتمالی بیشتر بر عهده خواهان یا خوانده قرار گیرد، آثار مختلفی را به دنبال خواهد داشت.

در دعاوی مدنی این امر معمولاً در ردیف ارزش‌های اخلاقی دادرسی مثل عدالت و برابری مورد مطالعه قرار می‌گیرد. از منظر اقتصادی لازم است که ریسک خطا به طور یکسان بین اصحاب دعوا توزیع شود. با اینحال ایجاد توازن در ریسک در عمل بسیار دشوار بوده و نیازمند دقت بسیار است، زیرا یک قاعده ممکن است صرفاً ریسک را بر عهده یکی از اصحاب دعوا بگذارد و درعین حال وضع چنین قاعده‌ای بنا به جهاتی دیگر ضروری باشد. قواعد بسیاری از این دست وجود دارند. مثلاً ماده ۲۲۸ قانون آیین دادرسی مدنی مقرر می‌دارد: «... در صورتی که ادعای جعل یا اظهار تردید و انکار نسبت به سند شده باشد، دیگر ادعای پرداخت وجه آن سند یا انجام هر نوع تعهدی نسبت به آن پذیرفته نمی‌شود و چنانچه نسبت به اصالت سند همراه با دعوای پرداخت وجه یا انجام تعهد،

تعرض شود فقط به ادعای پرداخت وجه یا انجام تعهد رسیدگی خواهد شد و تعرض به اصالت قابل رسیدگی نمی‌باشد.» در این ماده طرح همزمان تعرض شکلی و ماهوی پذیرفته نشده به این معنی که اگر تعرض شکلی صورت گرفته ادعای انجام تعهد مورد پذیرش واقع نمی‌شود و برعکس اگر ادعای انجام تعهد صورت گرفته باشد، تعرضات شکلی قابل پذیرش نیست. به این ترتیب ریسک خطا در احراز واقعیت بر عهده طرفی که سند علیه او ابراز شده قرار می‌گیرد؛ زیرا مدعی علیه از اثبات انجام تعهد در فرض اول و تعرض نسبت به سند در فرض دوم محروم شده است که این امر هرچند طرح ادعاهای متعارض و متفاوت را محدود می‌کند، اما ریسک خطای در رسیدگی به زیان مدعی علیه را افزایش می‌دهد.

بنابراین برای ایجاد توازن در توزیع ریسک علاوه بر توجه به کارآمد بودن هر قاعده به تنهایی، لازم است به مجموع قواعد دادرسی مدنی و نحوه توزیع ریسک در تمامیت و ساختار کلی و مقررات دقت شود تا ارزیابی کارآمدی آن قواعد صحیح‌تر صورت گیرد. برخلاف دادرسی مدنی، در دادرسی کیفری تأکید بر دور کردن ریسک از متهم است. معیار معروف اقتناع دادرس در صدور آراء کیفری معیار موسوم به «ورای هر شک معقول» یا اصطلاحاً معیار «یقینی» است که بیانگر این رویکرد می‌باشد. این امر ریسک خطای قضاوت را عمدتاً بر عهده مدعی العموم قرار داده و متهم را تا حد زیادی از ریسک محکومیت نایجا دور می‌سازد. نظام دادرسی بدون رعایت این معیار که قادر به توزیع ریسک به این شیوه و به نحو مطلوب نباشد، محل حقوق اساسی افراد از جمله اصل برائت خواهد بود. (Pardo, The Nature and Purpose of Evidence Theory, 2013) به این ترتیب در توجیه عدم توزیع برابر ریسک در عرصه حقوق کیفری، اهداف دیگر دادرسی نظیر تأمین اصل برائت مورد استناد قرار می‌گیرد.

از میان علوم مختلفی که قواعد شناختی را مورد توجه قرار می‌دهند، علم اقتصاد و راهکارهای ارائه شده در آن خصوصاً نظریه رفتار مصرف‌کننده بر اساس مطلوبیت نهایی می‌تواند برای یافتن راهکار مناسب جهت نحوه توزیع مناسب ریسک بین اصحاب دعوا به کار آید. تحلیل رفتار مصرف‌کننده بر اساس مطلوبیت نهایی اولین بار توسط هرمن هنریش گوسن مطرح شد که مبتنی بر دو نیروی «رنج و لذت» ارائه شده در نظریات بنتام است. بر این اساس، گوسن در قانون اول خود معتقد است هرچه یک خریدار مقدار بیشتری از کالا در اختیار داشته باشد، تمایل او به پرداخت بیشتر برای به دست آوردن بیشتر از آن کالا کاهش می‌یابد. این امر به «اصل نزولی بودن مطلوبیت نهایی» مشهور شد. قانون دوم گوسن بیانگر آن است که حداکثر رضایت خاطر برای فرد هنگامی ایجاد می‌شود که او پول خود را بین خواسته‌های متعدد به نحوی مصرف کند که آخرین واحد پولی که برای هر خواسته خرج می‌کند، مطلوبیتی برابر همان واحد پول برای ایجاد کند؛ یعنی هزینه نهایی او با سود نهایی او برابر گردد. (Aboutalebdokht Shouraki, khalilian eshkezari, tavakoli, 1399:42) این قانون از اصول مورد تأکید اقتصاددانان نئوکلاسیک است تا آنجا که با توجه به تأکید بیش از حد نئوکلاسیک‌ها بر مطلوبیت نهایی (حاشیه‌ای)^{۳۴}، نام مارژینالیست یا نهاییون هم بر ایشان نهاده‌اند. مقصود از مطلوبیت نهایی مطلوبیتی است که برای شخص در اثر مصرف یک واحد بیشتر از منابع ایجاد می‌شود. قانون نزولی بودن مطلوبیت نهایی به این معنی است که انسان به لحاظ روانی همواره از واحدهای اولیه منابع کسب لذت و مطلوبیت بیشتری می‌نماید. بنابراین هرچه این منابع افزوده شوند، روند افزایش مطلوبیت نهایی رو به کاهش است (Gorji, Madani, 1394:31) خطای دادرس در فرایند دادرسی موجب زیان یکی از طرفین و سود طرف دیگر می‌شود. بر این مبنا می‌توان استدلال نمود که توزیع برابر ریسک تحقق این خطاها با مبانی کارآمدی اقتصادی سازگار به نظر می‌رسد. بنابراین هرگاه ریسک بر عهده متداعیین به نحو برابر توزیع شود، در نقطه بهینه قرار خواهیم داشت. باید توجه داشت که ایجاد این توازن از طریق وضع قواعد دادرسی در عمل امری دشوار است و نیازمند تحلیل دقیق نحوه و میزان ریسک ناشی از هریک از احکام دادرسی است.

۵. نتیجه

نظام دادرسی، همچون هر سازوکار انسانی دیگر، همواره با محدودیت‌های ذهنی، شناختی و نهادی مواجه است. پژوهش حاضر با الهام از دیدگاه تحلیل اقتصادی رفتاری و با عبور از چارچوب‌های سنتی حقوقی، یکی از لایه‌های مغفول در فرآیند قضاوت را برجسته می‌کند: نقش ناگزیر خطاهای شناختی در تصمیم‌گیری قضات. این خطاها که برخاسته از عملکرد ذهن در شرایط پیچیده، فشار

زمانی، حجم اطلاعات، یا محیط تصمیم‌گیری هستند، نه تنها واقعیتی اجتناب‌ناپذیر در هر نظام قضایی به‌شمار می‌روند، بلکه بر کیفیت عدالت و اعتماد عمومی نیز تأثیری عمیق دارند.

این مطالعه نشان می‌دهد که بسیاری از خطاهای قضات برخلاف تصور رایج، محصول بی‌سوادی یا فساد نیست، بلکه تابعی از عملکرد ذهن انسان در شرایط عدم اطمینان است. از این رو، رویکردهای صرفاً تنبیهی یا انتزاعی برای مقابله با این پدیده کارآمد نیستند. باید آن را به‌مثابه یک «مسئله نهادی ساختاری» درک کرد که پاسخ به آن نیازمند طراحی ابزارهای رفتاری، آموزشی و فرآیندی است. یکی از مهم‌ترین نتایج نظری این مقاله، مشروعیت دادن به این ایده است که عدالت نه فقط محصول قانون و اخلاق، بلکه محصول شناخت و اقتصاد نیز هست. فهم قضاوت تنها در پرتو اصول حقوقی کلاسیک، فهمی ناقص خواهد بود. چراکه سوگیری‌های ذهنی در سطوح مختلف - از درک اولیه تا ارزیابی ادله، و از برآورد نتایج تا تصمیم نهایی - نقشی هم‌سنگ قواعد قانونی ایفا می‌کنند. به عبارت دیگر، عدالت بدون فهم ذهن قاضی ناقص است.

از حیث کاربری، مقاله نشان می‌دهد که رویکردهای اصلاحی نباید تنها بر افزایش نظارت یا الزام به استدلال حقوقی متمرکز شوند؛ بلکه نیازمند بازاندیشی در ابزارهای تصمیم‌سازی، استفاده نظام‌مند از داده‌های آماری، طراحی فرایندهای شفاف‌تر برای ارائه ادله و ارتقاء آموزش روان‌شناسی شناختی برای قضات هستیم. این بدان معناست که آینده عدالت در گرو همکاری نهادهای قضایی با علوم رفتاری، شناختی، و اقتصاد است.

از منظر سیاست‌گذاری، یافته‌ها بیانگر ضرورت عبور از دیدگاه‌های مطلق‌انگارانه نسبت به رأی قضایی است. تردید، عدم قطعیت و خطا بخش طبیعی این فرایند هستند. به همین دلیل، ایجاد نهادهای جبرانی مؤثر، همچون فرایندهای تجدیدنظر چندلایه، بازنگری در قواعد بار اثبات، و توسعه سامانه‌های ارزیابی عملکرد قضات نه به‌مثابه ابزار تنبیه، بلکه به‌مثابه سازوکارهای اصلاح سیستم، باید در دستور کار قرار گیرد.

از منظر پژوهشی، این مقاله نقطه عزیمت مهمی برای ورود عمیق‌تر به حوزه مطالعات میان‌رشته‌ای حقوق و علوم شناختی فراهم می‌آورد. مطالعات تجربی در ایران هنوز بسیار محدودند. لازم است پروژه‌های میدانی در سطح آراء صادره، تصمیمات هیئت‌های قضایی، و حتی رفتارهای غیررسمی قضات در مواجهه با پرونده‌ها اجرا شوند تا بتوان نقشه واقعی خطاهای شناختی در دادرسی را ترسیم و تحلیل کرد.

در نهایت، پژوهش حاضر بیش از آن‌که راه‌حلی قطعی ارائه دهد، دعوتی است برای بازاندیشی در بنیان‌های نظری عدالت. از این منظر، پذیرش محدودیت‌های انسانی و طراحی نهادی مبتنی بر آن، نه تضعیف دستگاه قضایی، بلکه تقویت آن در مسیر اعتماد عمومی و کارایی واقعی است. قضاوت عادلانه نه فقط به قانون‌مداری، بلکه به فهم ذهن، رفتار، و اقتصاد تصمیم نیز وابسته است. تنها در این چارچوب می‌توان به دستگاه قضایی‌ای دست یافت که نه تنها در ظاهر، بلکه در عمق، عادلانه، پاسخ‌گو و کارآمد باشد.

References:

1. Aboutalebdooght Shouraki, M., Khalilian Eshkezari, M., & Tavakoli, M. (2020, Spring & Summer). A -Comparative Study of Aims of Consumer in Islamic Economics and Mainstream Economics. Knowledge of Islamic Economics, 42.)in persian)
2. Babayi, A. (2019, Spring & Summer). Civil Liability Law and Non-Contractual Obligations. Tehran: Mizan Publishing.)in persian)
3. Davarpanah, M. (2005, Spring). Interdisciplinary Relations in Human Sciences: A Citation Analysis. Educational and Psychological Studies, 17-36.)in persian)
4. Ebrahimi, M., Meydari, A., & Haji, M. (Spring). The Effects of Judicial Process on Economic Growth of D8 Countries. Economic Researches & Policies, 33-60.)in persian)
5. Ghani Nezhad, M. (1986, November). Keynesian Revolution and Contemporary Economic Thought. Keyhane-Farhangi, 33, 17-19.)in persian)
6. Ghamami, M., & Mohseni, H. (2017). Transnational Civil Procedure. Tehran: Sherkat Sahami Enteshar.)in persian)
7. Gorji, A., & Madani, Sh. (2015, Autumn). An Evaluation of the Evolution from Classical to Neo-Classical and then New-Classical Schools: How New Are the New-Classicals? Economic Research, 31-68.)in persian)
8. Hassas Yeganeh, Y. (2006, Autumn & Winter). Challenges of Professional Judgment in Auditing. Official Accountant, 29-40.)in persian)
9. Haji Zadeh, M., Nezhadi Manesh, H., & Zarei, M. (2017, Spring). The Status of the Rule of Law in International Law. Public Law Research, 171-196.)in persian)
10. Hashemi, S., & Ghaffari, H. (2011, Summer). Reconsidering Formal and Substantive Interpretations of the Rule of Law. Legal Research, 5, 335-366.)in persian)
11. Hesar Khani, F., & Pourostad, M. (2015, Summer). Economic Analysis of Civil Procedure Based on Costs. Iranian & International Comparative Legal Research Quarterly, 8, 57-85.)in persian)
12. Khoshtinat, M., & Bostanian, J. (2007, Summer). Professional Judgment in Auditing. Experimental Studies of Financial Accounting, 18, 25-58.)in persian)
13. Mohaghegh Damad, S. (2009, Autumn & Winter). Shiite Ijtihad Developments: Schools, Domains and Methods (4): Taklifi and Waz'i Rulings in the Thought of Mohaqqiq Khorasani. Legal Research Journal, 50, 25-48. Retrieved from <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/563445>)in persian)
14. Naseri, A., & Ahmad-Ali Zadeh, A. (2015, Winter). The Effect of Perception Bias of Audit Report Users on Their Evaluation of Auditor's Decisions. Accounting Studies, 9, 109-124.)in persian)
15. Nasiri Aghdam, A. (2006, Spring & Summer). Transaction Cost Economics. Economic Essays, 157-208.)in persian)
16. Nikbakht, H. (1997, Spring). Effects of Force Majeure and Contract Termination. International Legal Journal, 97-126.)in persian)
17. Nouri Savadkouhi Far, S. (2001, Feb-Mar). A Comparative Study on the Legitimacy of Judges in the Legal System of the Islamic Republic of Iran and Other Systems. Dadresi, 30, 23.)in persian)
18. Seifi Zeinab, Gh., & Amiraghdam, R. (2016, Spring & Summer). A Comparative Study of Judicial Precedent Criticism in Securing Legal and Economic Security in Iran and Egypt. Jurisprudential Foundations of Islamic Law, 157-191.)in persian)
19. Shoari Nejad, A. (1996). Dictionary of Behavioral Sciences. Tehran: Amir Kabir Publishing.)in persian)